

S Z E M L E

A HADMŰVÉSZET ÓKORI KLASSZIKUSAI

(Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Hahn István.
Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1963. 944 o.)

Hadtörténeti és hadművészet-történeti irodalmunk mindig is híjával volt a megfelelő kézikönyveknek, kiváltképpen nélkülözötte az olyan munkákat, amelyek a téma egyetemes történeti vonatkozásaiban igazítják útba a kutatót, az érdeklődőt.

Ha nem is fogalmazódott meg soha, de kimondatlanul is az az álláspont volt érvényben, hogy a külföldi kézikönyvek szükségtelenné is teszik újabb segédkönyvek kiadását magyar szerző tollából. Nem törekedtek a legjobb külföldi művek lefordítására sem.

Csak az utóbbi időben tapasztalunk e téren örvendetes szemléletbeli változást és itt is elsősorban az összefoglaló jellegű munkák területén. Első helyen kell megemlítenünk Az egyetemes és a magyar hadművészet története (Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum — Zrínyi Katonai Kiadó, 1959) kézirat gyanánt kibocsátott köteteit, valamint Razin: Hadművészet története I—III. kötetét. Razin munkája a magyar hadtörténetírás szempontjából elsősorban azért tanulságos, mert szemléletesen dokumentálja, hogyan kell az egyetemes és a hazai hadművészet-történetet rövid, kézikönyv formájában összefoglalni. Razin soha sem felejté el, hogy könyvét elsősorban a szovjet olvasók forgatják majd, s ezért bőven merít az orosz hadművészet-történetének anyagából, kimutatja a más országok hadserege hadművészetével való kapcsolatokat, s a hazai fejlődést az egyetemeshez méri. Egyben könyve egész szerkezetével arra is válaszol, hogy az ilyen összefoglaló jellegű munkákat mindenütt az adott országban élő kutatóknak kell elsősorban megírniuk.

Razin műve fontos kézikönyv az egyetemes hadművészet-történet és az orosz hadművészet-történet szempontjából egyaránt. Az olvasók közül sokan tőle kapják először az ókori hadművészet minden eddiginél teljesebb képét, az amerikai indiánok hadművészetének vázlatát és az orosz hadművészet-történetének sok fontos, nálunk korábban egyáltalán nem, vagy csak alig ismert adatait.

A Hadtörténelmi Intézet kezdeményezésére és a Zrínyi Katonai Kiadó jóvoltából hadművészet-történeti irodalmunk egy újabb kézikönyvvel gyarapodott: Az ókori hadművészet klasszikusainak írásaiból készült válogatással.

Ismeretes, hogy a szemelvények közreadásának talán éppen annyi a híve, mint az ellensége. Nem kívánjuk most elemezni a szöveggyűjtemények mellett és ellene szóló argumentumokat, de úgy véljük, azzal mindenki egyetért, hogy a konkrét történeti anyagok, források elemzése nélkül lehetetlen igazán elmélyedni egy-egy időszak, vagy hadművészeti kérdés tanulmányozásában, s ezt könnyíti meg elsősorban ez a gyűjtemény. És aki csak egy kicsit is foglalkozott hadművészet-történettel, az jól tudja, hogy a XV—XVII. századdal megújuló hadművészet tanulmányozása is lehetetlen a klasszikus — természetesen elsősorban a római szerzők ismerete nélkül. Nem egy középkor végi hadtudományi munka az ókori hadművészeti klasszikusok és más szerzők idézéséből és kommentálásából áll, de azok a könyvek is, amelyek új eredményre jutnak, bőven használják a görög és római auctorokat. Elég itt az utóbbiakra gondolva Justus Lipsiusra utalnunk, akinek

egyik könyvét Bártfán 1641-ben magyarul is kiadták, vagy Pataki Füsös János 1622-ben Bártfán kiadott Királyoknak tüköre című munkáját említenünk ahhoz, hogy az elmondottakat alátámasszuk.

Vagy vegyük a XVI. századi Németalföld nagy alakjait. *Fruin* Tíz év a németalföldi szabadságharcból című munkájában leírja, hogy Nassaui Vilmos Lajos 1554-ben latinra fordíttatta le a Leo bizánci császárnak tulajdonított hadászati munkát és ezt egybevetették más ókori szerzők hadművészeti tanításaival, s hogy a művekből tanult hadgyakorlatokat egy nagy asztalon ólomkatonákkal utánozta. A szerző azt is megemlíti, hogy Orániai Móric éppen Vilmos Lajos hatására katonáival próbáltatta ki a régiek harceljárásait, hogy megismerhesse „melyik a legjobb fegyverkezés a védelemkor és a támadáskor”.¹ Móric tanulmányozta Lipsius 1595-ben kiadott, a régiek hadművészetéről szóló munkát is.

Bizonyos mértékig ismeretes, hogy Zrínyi Miklós, a költő és a hadvezér hadtudományi nézeteinek formálásához is hozzájárultak a klasszikus szerzők.

Mindezek alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy A hadművészet ókori klasszikusai c. kötet feladata kettős: segítenie kell az ókori hadművészet alaposabb megismerését és a maga módján hozzá kell járulnia az újkori hadművészet kezdeti szakaszának elmélyültebb tanulmányozásához is.

A közel ezer oldalas kötetben a legtöbb hely — teljesen érthetően — a görög és a római hadművészetnek jutott, s ugyanakkor itt éri az olvasót a legkevesebb meglepetés is. Ismert szerzőket üdvözölhet újra, s ha néhány ismerős hiányát fájjalja is, megelégszik Hahn István álláspontjával, miszerint „a fölösleges ismétléseket is igyekeztünk elkerülni. A »strategemata« irodalomból Frontinus mellett a történelmileg kevésbé hiteles Polüianosz hasonló jellegű művét mellőzni lehetett, mint ahogy az ókori hadművészet legnagyobb teoretikusának Vegetiusnak teljes fordítása is felmentett olyan kisebb jelentőségű szerzők... felvétele alól, akiknek mondanivalóját Vegetius világosabban, rendszeresebben közli nagy, összefoglaló jellegű munkájában. A válogatás során a magyar fordításban nehezebben hozzáférhető vagy még egyáltalán meg nem jelent forrásokat részesítettük előnyben...”²

Terjedelemben jóval kisebb helyet foglalnak el — és ezzel kezdődik a kötet — a nemzeti társadalmakra és az ókori Keletre vonatkozó dokumentumok. Ámde a szemelvények jórésze az ókori Kelet társadalmának olyan tájait világítja be, amelyekre a nálunk is ismert korábbi hadtudományi összefoglalások nem fordítottak kellő figyelmet. Mindenek előtt ilyennek kell tartanunk az ókori kínai hadművészetet, amelynek legkorábbi dokumentuma *Szun-Ce*-nak A hadviselés törvényei c. munkája. Helyesen teszi a kötet összeállítója, hogy ezt a fontos és igen érdekes munkát teljes egészében közli. *Szun-Ce* szövege sajátos. Nem bizonyít, nem magyaráz, hanem rendszerint aforisztikus formában kinyilatkoztatja tételeit. Ezért nem egyszer szövege nehezen érthető. A magyarra fordítás során a fordító az ebből származó homályt rendszerint eloszlatta. Mégis felmerül a gondolat: nem kellett volna-e a szokottnál több magyarázattal ellátni ezt a dokumentumot és utalni a jegyzetekben *Szun-Ce* katonai doktrínájának főbb összetevőire. *Szun-Ce* sok helyen ír a háború lényegéről, a hadseregről. „Legjobb az a hadsereg — írja —, amelyik meghiusítja az ellenség terveit, csak aztán következik, amelyik szétzúzza az ellenség szövetségeseit, majd utána, amelyik harcot vív az ellenséges sereggel, s végül az a legrosszabb, amelyik városfalakat kezd ostromolni.”³

Háborút magát az országot legnagyobb vállalkozásának, az élet vagy a halál alapjának, a megmaradás vagy pusztulás útjának tartja.

Hadviselés törvényei c. munka részletes ismertetésére természetesen éppen feladatunkból következően nem térhetünk ki. Szemléltetésül azonban ide írjuk *Szun-Ce* munkája fejezeteinek a címeit: 1. Előzetes számvetések, 2. Hadviselés, 3. Hadászati támadás, 4. A forma, 5. Az erő, 6. Az üresség és teltség elve, 7. A hadsereg harca, 8. A kilenc változás, 9. A hadjárat, 10. A terep formái, 11. A kilenc terep, 12. Tűztámadás, 13. Kémek felhasználása.

„A háború mindig a csalás útját járja — írja —. Éppen ezért, ha tudunk

¹ *Fruin*: Tíz év a németalföldi szabadságharcból, Budapest, MTA, 1916—1917. I. köt. 134. o.

² A hadművészet ókori klasszikusai. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1963. 6. o.

³ Uo. 209. o.

valamit, tegyünk úgy mintha nem tudnánk semmit, ha valamit felhasználunk, úgy tűntessük fel, mintha nem használnánk fel; ha közel vagyunk, keltsük azt a látszatot, hogy távol vagyunk; ha távol vagyunk, tegyünk úgy, mintha közel lennénk, előnyöket kínálva csalogassuk az ellenséget, sorait megzavarva mérjünk csapást rá; ha mindene megvan, jól készüljünk fel ellene; ha erősebb térjünk ki előle; ha dühös, vezessük félre; magunkat alantasabbnak mondva tegyék elbizakodottá, ha friss erővel rendelkezik fárasszuk ki, ha csapatai szoros összeköttetésbe vannak, ziláljuk szét őket; ott támadjuk meg, ahol nem készült fel a védelemre, s akkor induljunk meg, amikor éppenséggel nem várja.”⁴

Nem véletlen, hogy *Liddell Hart* A közvetett tevékenység stratégiája c. művének mottójául ennek az idézetnek a bevezető mondatát használja.

Szun-Ce munkája Kínában és Japánban ma is a felsőfokú katonai ismeretek egyik lényeges alkotóeleme és egyre jobban szaporodik e korai hadművészeti munka európai irodalma is.

Az ókori India hadművészetének értékes dokumentuma az Arthasztra c. munka, amelyben a katonai, hadművészeti kérdések a kor gazdasági, állami, politikai kérdéseivel együtt jelentkeznak. A szerkesztő a 15 könyvből és 150 fejezetből álló műből szerencsés kézzel válogatta ki az ókori India hadseregét, hadművészetét legjobban jellemző részleteket. Ezekből megismerhetjük a jó hadvezér tulajdonságait, az indiai hadsereg sajátos összetételét. E hadsereg legértékesebb részét a ksatriják, a katonai nemesség tagjai alkották, akiknek sorsa szorosan összefüggött az uralkodóházzal, s így az uralkodó politikájának legfontosabb támaszai voltak.

Meglepő, milyen részletesen foglalkozik az Arthasztra az ütközet előkészítésével és ebben milyen nagy szerepet tulajdonít a saját és az ellenfél hadserege pszichikai megoldozásának.

„A költők és dalmokok énekeljenek a mennyországról, ahová a hősök jutnak és a pokolról, ahová a gyávák kerülnek, s magasztalják a harcosok kasztját, csoportjait, családjukat, valamint tetteiket és vitézségüket. A főpap emberei híreszteljék el a mágikus szertartások kedvező előjeleit. Az ügynökök és az asztrológusok szintén a saját erők sikereit, s az ellenség kudarcát hirdessék.”⁵

Egyébként a harc lélektani előkészítésére a közölt szemelvények adatai szerint is más ókori keleti népek is nagy figyelmet fordítottak.

Az Arthasztrából közölt szemelvények bepillantást engednek a sajátosságok indiai fegyvernemek alkalmazásába, a harcrendekbe stb.

Szívesen vettük volna a szerkesztőtől, ha feltünteti, hogy a fordítás milyen kiadás szövege alapján történt, s ha tájékoztat, hogy a közölt részleteken kívül az Arthasztra még tartalmaz-e hadművészeti, hadtudományi vonatkozásokat.

Különösen érdekes része a kötet első fejezeteinek a Mezopotámiáról szóló válogatás, s ott is az ókori Kelet elősdi katonaállamának, az Asszír államszervezetnek hadügyeit bemutató szemelvények. Ezek a források jellegüket tekintve is különböznek az előbb ismertetett kínai és indiai elméleti jellegű munkáktól. Az asszír uralkodók haditetteit megörökítő feliratok ezek. Szövegükből kitűnik, hogy a háború célja a zsákmányszerzés és nem a területnek, annak termelőerőinek a birodalomhoz csatolása. Ezért olvassuk a hátborzongató, s nem egyszer talán túlzottan is dicsekvő szövegekben: „Arina várost leromboltam... helyét sóval hintettem be.” „Vagyonukat, marhájukat, juhaikat elzsákmányoltam. A temérdek életben maradt katonát foglyul ejtettem; egyik részüknek karját, vagy ujjait vágtam le, másik részüknek orrát, fülét... sok katonának kitolattam a szemét. Egy halmot rakattam a testekből, egyet a fejekből...” „Gazdagságát elhurcoltam, palotáit leromboltam.”

Az Asszír birodalom hatalmának tetőfokát i. e. IX—VII. században érte el. Ez tükröződött a hadügy fejlődésében is. III. Tiglath-Pilezar és II. Sarrukin (Sargon) uralkodása alatt több reformot hajtottak végre a hadseregben. Csak sajnálhatjuk, hogy a kötetben nincsenek olyan dokumentumok, amelyek erre utálnak. Így nem találunk adatokat az állandó hadsereg kialakulására, az egységesített fegyverzetre, a különféle fegyvernemek együttműködésének kialakítására, vala-

⁴ Uo. 207. o.

⁵ Uo. 197. o.

mint a lovasság kiterjedt alkalmazására sem. Egyedül az ostromtechnikának a reform utáni állapotáról találunk megfelelő szemelvényt.

Az erre az időszaka vonatkozó szemelvényekből megtudjuk azt is, hogy az i. e. XIII—X. század során az ellenség teljes megsemmisítését és kirablását célzó hadjáratok helyett az asszírok áttértek a leigázás és adóztatás rendszerére. Megsemmisítő támadásaikat az adófizetésnek ellenszegülő népek ellen és a leigázott népek felkelésekor alkalmazták.

Sok nehézséget okozhat az olvasónak, hogy az asszír uralkodók neveivel nem az általa megszokott formában találkozunk. Így Sarrukint talál Sargon helyett, Assur-Ban-Aplit, Assurbanipal helyett. Úgy érezzük, használt volna a kötetnek, ha a névmutatóban a szerkesztő feltünteti a nevek különféle írásmódját, egyben megadva azt a felvilágosítást is, hogy miért részesítette előnyben az általa használt írásmódot. Az említett fejezeteken kívül a Mezopotámiával foglalkozó fejezet közli a jelenleg ismert legrégibb katonai vonatkozású feliratnak az ún. „Keselyűsztlé”-nek fordítását és Hammurabi katonai törvényeit.

Az ókori Keletről szóló rész nyitófejezete az Egyiptom hadművészetét bemutató szemelvényeket tartalmazza.

A görögök hadművészetének ismertetésekor a szerkesztő a műkénei hadviselésből indult ki és az Illiászból vett részletekkel szemlélteti azt. Helyesen jegyzi meg azonban a szemelvény magyarázó szövegében, hogy a szemelvény „nem annyira a valóságos műkénei hadviselésről ad képet, mint inkább arról, milyennek képzelte el a görög hagyomány az i. e. VIII. században az eposz keletkezése idején a műkénei kor harcászatait”.⁶ Herodostól részleteket olvashatunk a Marathoni, a Thermopülai és a Szalamiszi csatáról. A marathoni csata leírásából megismerkedhetünk azokkal az újításokkal, amelyeket Milthiadesz a phalanx taktikában bevezetett. A szalamiszi csatáról közölt szemelvényt szerencsésen egészíti ki *Aiszkhülosz* Perzsák c. drámájából vett részlet, melynek hitelességét az is növeli, hogy a szerző maga is részt vett a szalamiszi csatában. A szerkesztő a legnagyobb görög hadtudományi írótól Xenophontól bőven vett fel a kötetben részleteket. Xenophon a spártaiak hadügyéről személyes tapasztalatai alapján ír a Lakedaimonion politeiában. A palponészosi háborúról Tuküdididesztől vett szemelvények tájékoztatnak igen bőségesen, amelyek alapján nyomon kísérhetjük, hogy ez a háború milyen hatással volt a hadszervezetre, a fegyvernemek és csapatnemek arányára, az ostromharcra és hogyan fejlesztette tovább az egész hadviselést.

A görög hadtudomány fejlődésében újabb határkövet jelentett a Spárta és Théba közt i. e. 372-ben kitört háború, melyet a kötetben Diodoros tollából ismerünk meg. A leuktraí és a mantineiai csata leírásából kirajzolódik előttünk Epameinondasz hadvezéri és hadtudományi tevékenysége is. Epameinondasz új harcrendje az erők egyenlőtlen frontális elosztásának elvén alapult, az ő tevékenysége idején alkalmazzák a görögök először a gyalogsággal együttműködő lovasságot, és éppen a Mantineai csata bizonyítja, hogy a lovasságnak már milyen jelentős szerep jut a gyalogság mellett a döntő irányban végrehajtott támadásban és az egyoldalú átkarolás végrehajtásában.

Az eddig ismertetett munkák kivétel nélkül a hadtörténethez sorolhatók. Hadművészeti vonatkozásaik elemzésük során válnak világossá. A szerkesztő azonban közöl kifejezetten hadművészeti vonatkozású írásokat is. Közülük első helyen áll Aineisz Taktikosz töredékben ránk maradt munkája. A megmaradt részlet a városvédelem kérdéseivel foglalkozik, a nagyobb hadigépek alkalmazása előtti időszakban. Helyesen mutat rá a szerkesztő, hogy Aineisz munkája „a maga naivságában egyben tükrözi a hadművészet akkori kezdetleges módszereit s a görög városok közötti villongások szerény arányait”.⁷ A kötetben megtalálható két technikai vonatkozású szemelvény is. *Heron* Belopoiika-ja (a hadigépek tana) az egyik és *Philon* Mechanika-ja a másik. Ez utóbbi a vérépítés művészetét foglalja magában.

A görögországi hadművészet általános képe a szemelvények nyomán kétségtelenül kirajzolódik az olvasó előtt, de nem minden hiányérzet nélkül. Szívesen olvastunk volna többet Xenophon hadtudományi nézeteiről, hiszen Xenophon volt

⁶ Uo. 245. o.

⁷ Uo. 334. o.

az, aki nemcsak leírta a hadieseményeket, hanem először fogalmazta meg korának hadtudományi, hadművészeti kérdéseit. Ezért helyes lett volna a kötetbe beiktatni Xenophon műveiből egy, az író hadtudományi nézeteit szélesen ismertető válogatást. Szükség lett volna arra is, hogy Arisztotelesnek és Platonnak a háborúról alkotott felfogását is láttassa a kötet az olvasóval, annál is inkább, mivel különösen Platon hatása később is kimutatható.

A római birodalom hadseregének hadművészetével foglalkozó rész első szemelvényei a manipuláris harcrenddel (Lívius), a II. századi Róma hadszervezetével, a makedoni és a római harcrend összehasonlításával és a hadvezetés művészetével ismerteti meg az olvasót. Az utóbbi szemelvények szerzője az ókor legkiválóbb hadtörténet írója Polübiosz.

Ezt a hadsereget harcban a Trazumenus tónál Cannaenál és Sirakusánál látjuk Lívius leírása alapján. A szemelvények megismertetik az olvasót a szembenálló felek hadművészetével és hadseregével is. Megismerjük a római hadsereget a Spartacus felkelés időszakában, Caesar galliai hadjárata idején, Caesar és Pompeius közötti polgárháborúban, végül pedig ízelítőt kapunk a császár-kor harcaiból.

Különösen gazdagítják a gyűjteményt Frontinus, Onaszandrosz, Ailianosz és Vegetius munkái és méltán kelt érdeklődést a IV—V. századi katonai vonatkozású rendeletekből közölt válogatás is.

Frontinus és Vegetius voltak azok a szerzők, akiket a XV—XVII. században nagy előszeretettel olvastak és használtak is fel a hadtudományi munkákban.

A szerkesztő a hadművészeti írások elé írt bevezetőjében minden esetben jellemzi a művet és szükséges bibliográfiai tájékoztatást is ad. Helyes lett volna azonban ugyanitt legalább a közölt részletek tartalmi mondanivalójának bírálatával kissé részletesebben is foglalkozni.

Az egész kötetet egy rendkívül gondos tanulmány vezeti be, amelyben a szerkesztő röviden áttekinti az ókori hadművészet fejlődését. A tanulmány nagyban elősegíti a szemelvények alaposabb megértését is. A bevezető tanulmányból, nyilván szerkezeti okokból kimaradtak az Indiára, Kínára vonatkozó összefoglalások. Ezekkel a megfelelő fejezetek elején találkozunk.

A bevezető tanulmányt egy bibliográfiai tájékoztató egészíti ki.

Dicséretére válnak a kötetnek, a szemelvényekhez szolgáló jegyzetek s a kötet használatát megkönnyítő időrendi táblázat, névmutató, térkép vázlat és képanyag.

Úgy véljük, hogy nemcsak a hadtörténet és hadművészet-történet iránt érdeklődők, de az ókori történelem kedvelői is Hahn István kötetével nagyban megkönnyíthetik ismereteik gyarapítását, elmélyítését.

Bár Hahn István kötetéhez hasonló munka ezidáig tudomásunk szerint sehol nem jelent meg, a könyv elolvasása után mégis úgy véljük érdemes volt kezdeményezni, s türelmetlenül várjuk a hadművészet-történet további korszakainak legfontosabb dokumentumait magukban foglaló újabb kötetek megjelentetését.

Honfi József